

İslam Helal, *İslam Hukukunun Kanunlaştırılmasının Sosyolojisi*
XX. Yüzyıl Mısır Örneği
(Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025), 441 sayfa

Muhammed Eren Karadağ

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Bursa, Türkiye
erenkaradag@uludag.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-6091-4934> | <https://ror.org/03tg3eb07>

Öz

İslam hukuku alanında kanunlaştırma hareketlerini konu alan birçok çalışma Osmanlı tarihine odaklanmaktadır. Hâlbuki bir o kadar önemli bir başka havza ise Mısır'dır ve o bölgenin kendine has tecrübeleridir. İslam Helal'in "İslam Hukukunun Kanunlaştırılmasının Sosyolojisi -XX. Yüzyıl Mısır Örneği-" adlı çalışması bu boşluğu doldurmayı hedefleyerek Mısır tecrübesini temel almakta ve İslam hukukunun kanunlaştırılmasını sosyolojik bir analize tabi tutmaktadır. Çalışmada hem Mısır tarihi ele alınmakta hem de fikhın kanun hâline getirilme imkânı tartışılmaktadır. Bu kitap değerlendirme yazısının amacı ise İslam Helal'in çalışmasını tanıtmak, literatür içerisindeki konumuna işaret etmek ve yazarın tespitlerini değerlendirmek olacaktır.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Kanunlaştırma, Mısır, 20. Yüzyıl, Sömürgecilik.

Atıf Bilgisi

Karadağ, Muhammed Eren. "İslam Helal, *İslam Hukukunun Kanunlaştırılmasının Sosyolojisi XX. Yüzyıl Mısır Örneği* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025), 441 sayfa". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 35/1 (Haziran 2026), 335-349. <https://doi.org/10.51447/uluid.1949152>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Type	Kitap İncelemesi Book Review
Geliş Tarihi Date of Submission	11 Mayıs 2026 11 May 2026
Kabul Tarihi Date of Acceptance	15 Haziran 2026 15 June 2026
Yayın Tarihi Date of Publication	27 Haziran 2026 27 June 2026
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
DOI	https://doi.org/10.51447/uluid.1949152
Değerlendirme Peer-Review	Ön inceleme: Bir iç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik inceleme: İki iç Hakem - Çift Taraflı Körleme Single anonymized AInternal (Editor board member) Single anonymized - Two AInternal (Editor board member)
Etik Beyan Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı - iThenticate Yes - iThenticate
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman Grant Support	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans Copyright & License	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Bildirim Complaints	ilahiyatdergisi@uludag.edu.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluid

**İslam Helal, İslam Hukukunun Kanunlaştırılmasının Sosyolojisi
XX. Yüzyıl Mısır Örneği**
(Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025), 441 sayfa

Muhammed Eren Karadağ

Research Assistant, Bursa Uludag University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Bursa, Türkiye
erenkaradag@uludag.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-6091-4934> | <https://ror.org/03tg3eb07>

Abstract

Much of the scholarship on the codification of Islamic jurisprudence tends to center on the Ottoman experience. Egypt, on the other hand, represents an equally important yet often overlooked historical landscape. In “İslam Hukukunun Kanunlaştırılmasının Sosyolojisi -XX. Yüzyıl Mısır Örneği-” İslam Helal uses Egypt as a base to provide a sociological analysis of how Islamic law is transformed into modern statutes. The book goes beyond simply recounting Egyptian history. It engages with the fundamental debate over whether Fiqh can, or should, be adapted into a formal legal code. The aim of this article is to introduce Helal’s contribution to the field, situate it within the broader academic literature and offer a critical evaluation of his primary findings.

Keywords

Islamic Law, Codification, Egypt, 20th Century, Colonialism.

Citation

Karadağ, Muhammed Eren. “İslam Helal, İslam Hukukunun Kanunlaştırılmasının Sosyolojisi XX. Yüzyıl Mısır Örneği (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025), 441 sayfa”. *Uludağ İlahiyat Dergisi* 35/1 (June 2026), 335-349. <https://doi.org/10.51447/uluid.1949152>

Kanunlaştırma olgusu, fıkıh tarihi literatürü için İslam hukukunun geçirdiği en köklü dönüşüm ve kırılma noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Fıkıhın mahiyetine dair yürütülen teorik tartışmaların önemli bir kısmı da günümüzde kanunlaştırma ekseninde sürdürülmektedir.¹ Özellikle Osmanlı hukuk tarihine yönelik çalışmaların son dönemde ivme kazanmasıyla birlikte kanunlaştırma fenomenine olan akademik ilgi de belirgin bir artış göstermiştir.² Bu çalışma söz konusu ilginin bir mahsulü olan İslam Helal'in *İslam Hukukunun Kanunlaştırılmasının Sosyolojisi: XX. Yüzyıl Mısır Örneği* adlı kitabını konu edinecektir.³ Kitabın genel bir tanıtımı yapılmakla birlikte müellifin temel iddiasını metin içerisinde nasıl temellendirdiği ve savunduğu analiz edilecektir. Öncelikle kitabın yapısal kurgusu ve başlıklandırma stratejisi hakkında genel bilgiler sunulacak, ardından her bir bölümün kendi içerisindeki analizine geçilecektir.

İslam Helal'in çalışması, bir doktora tezinin⁴ kisve-i tab'a bürünmüş hâli olduğundan içindekiler kısmı bir tez çalışmasının gerektireceği şekilde tasvir edilmiştir. Buna göre çok bölümlü olarak inşa edilmek yerine, kitap genellikle tezlerde görüldüğü üzere üç bölüm şeklinde kurgulanmıştır. İlk bölüm kanunlaştırma olgusunu genel olarak ele almaktadır ve kitabın hacim olarak yarısını teşkil eder. Tanımlar ve kavramlar (s. 23-40), kanunlaştırmanın değeri ve hukuk sistemleri (s. 40-50), ilk kanunlaştırma örnekleri (s. 50-63), hukukun sosyal-siyasi-dini alanlarla etkileşimi (s. 63-79), şeriatın kanunlaştırılması (s. 79-110), İslam hukukunun yasamada öne çıktığı hususlar (s. 110-142), şer'î kural ve hukuki kural arasındaki denge (s. 142-150), modern çağdaki kanunlaştırma sistemleri (s. 152-169) bu ilk bölümün alt başlıklarını oluşturur. Helal birinci bölümde kanunlaştırmanın sosyolojisi ve teorisi hakkında bilgiler vermeyi hedefler ve temel amacı İslam hukukunun bir sistem olarak kanunlaştırmaya uygun olup olmadığını tespit edebilmektir. Mısır tecrübesi ise çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerine bırakılmıştır. İkinci bölüme gelindiğinde bu bölüm Mısır'ın kanunlaştırma dönemi içerisindeki siyasi-sosyal sürecini anlatmaktadır. Yazar kanunlaşma sosyolojisini Mısır örneği bağlamında ele alabilmek için Mısır'ın sadece hukuk tarihini değil, aynı zamanda sosyal ve siyasi durumunu da okuyucuya aktarmayı hedeflemiştir. İkinci bölümde 19. yy. öncesi Mısır hukuk tarihi (s. 169-171), Eski Mısır'da hukuk (s. 171-201), 19.yy'da Mısır'daki hukuki durum (s. 201-226), 20. Yy.'da Mısır'daki siyasi ve sosyal durum (s. 226-276), Mısır'daki hukuk sisteminin doğası ve bileşenleri (s. 276-297) şeklinde beş başlık yer alır. Son olarak kitabın üçüncü bölümünde yazar doğrudan 20. yy.'daki Mısır'ın kanunlaştırma tecrübesine eğilir. Üçüncü bölüm de ikinci bölüm gibi beş başlığa ayrılmıştır: 19. yy.'da kanunlaştırma

¹ Bu hususta Hallaq'ın kanunlaştırmayı fıkıhî organik bağından koparan, tek tipleştirilen bir olgu olarak görmesi örnek gösterilebilir. bk. Wael B. Hallaq, *Sharī'a: Theory, Practice, Transformations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

² 2026 yılının mayıs ayında tez.yok.gov.tr adresinden yapılan taramada son beş yılda 16 tane kanunlaştırma ile ilgili tez yapıldığı tespit edilmiştir. Bunların 14 tanesi Osmanlı'yı ele almaktadır.

³ İslam Helal, *İslam Hukukunun Kanunlaştırılmasının Sosyolojisi* (Ankara: İlahiyat Kitap, 2025).

⁴ İslam Helal, *20. Yüzyıl'da Mısır'daki Kanunlaştırma Hareketleri ve Uygulama Problemleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025).

hareketlerine giriş (s.299-301), 20. yy. kanunlaştırma hareketleri (s. 301-348), 20. yy. kanunlaştırmasında etkili olan isimler (s. 248-381), 20. yy.'ı etkileyen önemli bilimsel çalışmalar/projeler (s. 381-397) ve son olarak kanunlaştırma uygulamasıyla ilgili problemler (s. 397-411).

Helal, kitabın önsözünde kitabın amacı ve gayelerini açıkça belirtir. Önsözde çalışmanın sosyal-siyasi analizlerle kanunlaştırmayı belirleyen etkenlerinin tespit edileceği ve yeni kanunların İslam hukuku ile ne seviyede uyumlu olduğunun belirleneceği söylenir (s. 21). Kitabın geneline bakıldığında giriş bölümünde zikredilen bu yargının sosyolojik tahlil açısından bazı kısıtlıklar barındırdığı görülür. Zira çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, kanunlaştırma sürecini şekillendiren temel sosyoekonomik dinamikler ve toplumsal faktörler derinlemesine analiz edilmek yerine kronolojik bir tarih anlayışı ile dar çerçeveli bir siyasi konjonktür esas alınmıştır. Yazarın bu yaklaşımı başlangıçta, tarihi yalnızca siyasi elitler ve olaylar üzerinden okuyan bir historiografiyi çağrıştırsa da Ezher kurumunun sürece dâhil edilmesiyle tartışmanın boyutu sosyo-kültürel zemine taşınabilmektedir. Buna rağmen metnin genelinde siyasi saiklerin kültürel ve toplumsal unsurlara kıyasla belirleyici ağırlığını koruduğu söylenmelidir. Kitabın genelikle ilgili yapılabilecek bir başka yorum ise müellifin şahsi mülâhazaları hakkındadır. Kitabın genelinde müellifin şahsi görüşlerini doğrudan tespit etmek, okuyucu açısından oldukça güçtür. Yazar geniş bir literatür kullanmış, yoğun atıflar yapmış ve sürekli Mısırlı hukukçuların görüşlerine müracaat etmiştir. Bu ise olumlu manada metne ilk bakışta nesnel bir hava katsa da yazarın kendi özgün görüşünü netleştirebilmek bazen mümkün olamamaktadır. Ancak Helal'in çalışmasında referans havuzundan yaptığı seçki, yönelttiği tenkitlerin odağı ve alıntılar arasında vurguladığı hususlar esasında onun fikrî eğilimlerini ve pozisyonunu ortaya çıkarmaktadır.⁵ Kitabın ikinci bölümünde Ezher, şer'î mahkemeler ve siyasi partiler gibi kurumların tarihsel süreçleri analiz edilirken Ezher'in mali ve idari özerkliğinin devlet eliyle tasfiyesine ve külliyyetü's-şerî'a mezunlarının yargı dışı bırakılmasına karşı net bir eleştirel duruş sergilediği görülür. Müellifin pozisyonu ile Ezher'in kurumsal perspektifi arasındaki bu paralellik -yazar doğrudan ifade etmese de- aslında görüşlerinin hangi taraftan okunabileceğini kolaylaştırılmaktadır.⁶

Çalışmanın başlığında yer alan “... kanunlaştırılmasının sosyolojisi” ifadesindeki

⁵ Mesela yazar Mısır'ın Batı kanunlarının (özellikle Fransız hukukunun) ithal edilmesini sömürgeciliğin ve kültürel işgalin bir aracı olarak değerlendirir. Wael Hallaq'a bu noktada atıflar yapar (s. 74, 90 ve 94). Hallaq kanunlaştırma fikrine İslam hukukunun sivil bir hukuk olmasından dolayı olumsuz bakmasına rağmen yazar bu noktaları görmezden gelmeyi tercih etmektedir. Hallaq'ın eleştirileri sömürgecilik parantezine hapsedilerek kitaptaki teze uyumlu hâle getirilir. Böylece Batı kaynaklı olmayan, aksine İslâm hukuku kaideleri üzerine inşa edilmiş bir kanunlaştırma olgusu çalışmada olumlu bir yer edinir.

⁶ Bu değerlendirme yazısında kaynak gösterilen sayfaların çoğunda yazarın Mısırlı hukukçulardan veya kurumlardan referans yaptığı görülecektir. Binaenaleyh kitaba yapılan atıflar, doğrudan müellifin şahsi cümlelerinin tespiti olmasa da onun iltifat ettiği ve eklemlediği düşüncelerdir.

sosyolojik tespitlerin teorik zemini kitabın birinci bölümünde kendisini göstermektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise Mısır sosyolojisi örneğinden kanunlaştırmada İslam hukukunun etkisi aranmaktadır. Yazar her şeyden evvel hukuk mesleğine sadece işlevsel yaklaşılmasını kabul etmez. Öyle ki bir medeniyetin gelişmişlik derecesi, o medeniyetin ürettiği hukuki sistemin gelişmişliğine bağlanır eserde (s. 65). Zira hukuk, kültürel ve felsefi değerlerin toplum bilinciyle bağlandığı yer olarak tasvir edilmektedir (s. 40). Çalışmada kanunlaştırma olgusuna da benzer bir olumlu yaklaşımın olduğu görülür. Yazar kanunlaştırmayı hukuki evrimin bir göstergesi olarak tasvir eder (s. 44). Yazara göre tahriflerin önlenmesi, hukukun yayılımının sağlanması, gizlilik yerine aleniyetin esas alınması kanunlaştırma ile mümkün hâle gelmektedir (s. 47). İslam hukukunun sivil bir hukuk olarak süregelmesiyle yazarın bu yargılarının ilk bakışta çeliştiği söylenebilir. İslam hukukunun yapısı itibarıyla sivil bir hukuk olması kısmen kitapta atlanan bir unsur olarak tespit edilmelidir. Yine de yazar İslam hukukunun tarihî serencamı ve mahiyetiyle kendi yaptığı yarguları bağdaştırmaya çalışır. Yazarın kendisi, tarihî süreçte İslam hukukunun siyasetten bağımsız gelişme gösterdiğini kabul etse de (s. 71) kitapta fıkıhın sivil yapısı, kanunlaştırma fikriyle bir çelişki içerisindeymiş gibi sunulmaz. Aksine yabancı hukuk hegemonyasıyla/sömürgecilikle mücadele edebilmek, keyfi hükümlerin uygulanmasının önüne geçmek, içtihat mekanizmasının yetersizliğini gidermek ve liyakatsiz hâkimlerin adli sisteme verebilecekleri zararları minimize etmek açısından kanunlaştırma olumlu bir araç olarak öngörülür (s. 50). Aynı konuyla bağlantılı olarak Helal, kanunlaştırmının İslam hukukuyla uyum içerisinde olduğunu savunabilmek ve Mısır tecrübesini daha rahat anlatabilmek için kanunlaştırma olgusunu kendi açısından tanımlar.⁷ Kanunlaştırma ile genel manada bir kanunlaştırmayı kastettiğini söyler. Bu kapsamda kanunlaştırma ile genel, soyut ve bağlayıcı hükümlerin modern bir hukuk tekniğiyle formüle edilmesi; mantıksal bir düzen, sıralı numaralandırma ve özlü bir üslupla sunulması kastedilir (s. 36). Sürecin olumlu tarafının öne çıkartılması, kuralların toplanması ameliyesinin Kur'an'ın tedvin sürecine benzetilmesinde de görülebilir (s. 93).

Kitabın birinci bölümünde yer alan -yukarıda verilen- başlıklar, spesifik bir sosyolojik Mısır analizinden ziyade teorik bir fıkıh/hukuk felsefesi bilgisi içerir. İslam hukuku çerçevesinde teorik olarak anlatılan bu yerler ise beşinci, altıncı ve yedinci başlıklarda kendine yer bulmaktadır. Bundan dolayı ilk önce bu başlıkların ele alınması, sonra diğer başlıklara geçilmesi uygun olacaktır.

Beşinci başlık Hudaî Bek'in (ö. 1927) dönemlendirmesini esas alan genel bir fıkıh tarihi perspektifi sunmaktadır. Bu bölümde ilk üç nesil sonrasında taklid döneminin başladığı tezi işlenir. Söz konusu tarihsel anlatı, müellifin usûl-i fıkıhın

⁷ Yazar Mısır tecrübesini hakiki bir İslam hukuku kanunlaştırması olarak okunamayacağını kabul etmektedir: "Kanunlaştırma kavramının genel yönüyle ele alınması, özellikle karma nitelikli Mısır hukuk sistemindeki uygulamaların değerlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu sistem, tam anlamıyla şeriat hükümlerinin kanunlaştırılması olarak değerlendirilmese de anayasal ve detaylı metinleriyle şeriata bir şekilde bağlanan birçok yaklaşımı bünyesinde barındırmaktadır" (s. 36).

araçsallaştırmasına imkân tanımaktadır (s. 105). Yazar usûl-i fikhın kaynaklarını (ki-tap-sünnet-icmâ) birer esneklik unsuru olarak kabul eder ve bunları kendi tezini destekleyici biçimde araçsallaştırır (s. 98, 116). Bu kaynakların mahiyeti itibarıyla ilâhî olmasından ötürü esneklik kabul etmeyeceği, değişim ve kanunlaştırmanın (modern teknikle yazımın) mümkün olamayacağı şeklindeki yaygın kabule ise net cevap verilmez. Bunun yanı sıra çalışmada ibadetler alanı tasnif dışında tutularak muamelat ve anayasal düzenlemeler gibi sahalarda şeriatın genel ilkelerinin yeterli olacağı, detayların ise zaman ve mekânın değişken ihtiyaçlarına binaen siyasi otorite (ülû'l-emr) yetkisine bırakılabileceği ifade edilir (s. 125). Taklid döneminin tâbiîn sonrası süreçle başlatılması durumu usûl-i fikhın bir içtihat enstrümanı olarak işlev görmesiyle birleştirildiğinde kanunlaştırma faaliyetlerine meşru bir zemin ve tarihsel bir imkân tanınmış olmaktadır. Yazarın beşinci başlıkta yaptığı en önemli tespitlerden birisi ise şeriat ve fıkıh ayrımıdır. *Şeriat* kavramı ilâhî olanla özdeşleştirilirken İslam hukukunun beşerî tezahürü ve icthadi boyutu *fıkıh* olarak tanımlanır (s. 81).⁸ Bu ayrım sayesinde kanunlaştırma olgusunun şeriat üzerinde dönüştürücü etkisi ortadan kaldırılır, ancak fıkıh sahasında özellikle ülü'l-emr vasıtasıyla gerçekleşmesi mümkün hâlde gelir. Şeriat ve fıkıh arasında kurulan bu dikotomi yazarın önceden yaptığı ibadet-muamelat ayrımına benzer bir işlevsellik taşımaktadır.

Altıncı başlıkta İslam hukukunun kutsal kökenli olması, esnekliği, ahlakla bütünleşmesi, birey-toplum dengesini gözetmesi gibi özelliklerinden yola çıkılarak özgün yönleri uzun uzun anlatılır (s. 110-134). Bu başlıktaki savunulan temel argüman İslam hukukunun yapısal olarak eşsiz, dinamik ve her çağa uyarlanabilir bir sistem olmasıdır. Dolayısıyla İslam hukukunun mahiyetinde kanunlaştırmaya konu olmasına dair herhangi bir engel bulunmamaktadır. Böylelikle kitabın ilerleyen bölümlerinde, 20. yüzyılda Fransız kanunlarının kabulü İslam hukukunun bir yetersizliği olarak değil, hukuki elitlerin ideolojik tercihleri olarak okunabilecektir. Başka bir ifadeyle yazara göre sorunun İslam hukukunun kendisinde aranmaması gerekir. Çünkü İslam hukuku dünya ve ahiret dengesini kurmayı amaçlar (s. 136-152). Yazarın kolaylaştırıcı unsur olarak sunduğu bu argümanın eleştiriye açık olduğu söylenebilir. Öncelikle çok genel bir okuma yapılmış ve buradan yola çıkılarak İslam hukukunun yapısal olarak kanunlaştırmaya uygun olduğu şeklindeki yargıya varılmıştır. İkinci olarak tersten bir okumayla İslam hukukunun bu özelliği, uygulama süreçlerini zorlaştıran ve çelişiklere zemin hazırlayan bir husus olarak yorumlanmaya müsaittir.

Yedinci başlığa gelince Helal, burada şer'î kuralların sadece ahlaki öğütlerden ibaret olmadığını ortaya koyma amacı taşır. Yazar, olabildiğince şer'î kuralların mahiyet itibarıyla hukuk kurallarına yakın olduğunu kanıtlamaya çalışır. Nitekim birçok şer'î kuralın biçimsel yapısı, içeriği, ifade tarzı ve yasama yetkisinin kapsamı itibarıyla modern hukuk normlarının neredeyse tüm kurucu unsurlarına sahip

⁸ Şer' (شريعة) teriminin fukahâ için de kullanılabileceğine dair ve fıkıh ile şeriat kelimelerinin kullanımı hakkında farklı yaklaşımlar için bk. H. Yunus Apaydın, "Fıkıh, Dînin ve Şeriatın Nesi Olur?: Din, Şeriat, İslam ve Fıkıh Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilimname* 52 (2024), 30.

olduğunu savunur (s. 145-151). Amaç şer‘î metinlerin modern bir anayasa veya medeni kanun maddesi formatına (kanunlaştırmaya) kolayca ve yapısal bir uyumla dökülebileceğini teorik olarak göstermektir. Yasama alanı itibarıyla ibadet konuları ise hukuk kurallarının dışında değerlendirilmiştir. Beşinci, altıncı ve yedinci başlıklar teorik olarak İslam hukukunun kanunlaştırma karşısındaki değerini teorik bir zeminde ortaya koymaya çalışmakla beraber kitabın ikinci/üçüncü bölümündeki Mısır sosyolojisiyle bu teorik tespitler arasında güçlü bağlar kurulmadığı söylenebilir. Diğer bir deyişle detaylı sosyolojik tahliller yapılmaz. Yazar süreklilik ve değişim ekseninde İslam Hukuku ile modern mevzuatın kesişim alanlarını görünür kılmayı hedeflediğini söylese de (s. 13) kitabın geri kalan kısımlarında daha ziyade tarihi sürece odaklanmıştır. Okuyucunun bu üç başlıktaki argümantasyon üzerinden Mısır havzasındaki kanunlaştırma sürecini takip etmesi ve yazarın sunduğu tarihî bilgiler eşliğinde değerlendirmesi gerekmektedir. Yoksa yazar doğrudan irtibatlar kurmamaktadır.

Geriye kalan başlıklar genel olarak kanunlaştırma ve hukuk sistemleri/özelliklerinden bahsetmektedir. Dördüncü başlık hukukun sosyal, siyasi ve dinî alanlarla nasıl etkileşime geçtiğini konu edinir. Hukukun salt metne dayalı ve formel bir yapıda görülmesi reddedilir. Roscoe Pound’un *sosyal mühendislik* kavramı üzerinden hukukun toplumsal ve siyasal gerçeklikle olan bağı vurgulanmaktadır (s. 67). Buradaki siyaset vurgusu kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinin kurgusu için önem arz eder. Nitekim hukuktaki İngiliz/Fransız sömürgeci siyasetin hukuku şekillendiren en önemli güç olarak sunulmasına bağlıdır. Öte yandan yazar bu bağlantıyı doğrudan çalışmasında dikte etmek yerine okuyucunun çıkarımına bırakmaktadır. İlk bölümlerdeki yoğun siyasi analizler üzerinden okuyucunun Ezher ile Mısır devleti arasındaki gerilimi bu eksenle anlamlandırması beklenmektedir.

Birinci bölüm, daha önce ifade ettiğimiz gibi kitabın en uzun bölümünü teşkil etmektedir. Alt başlıkların çok sayıda olması, bu durumun temel sebebi olduğu söylenebilir. Kanunlaştırmanın önemini anlatan ikinci başlığın, ilk kanunlaştırma örneklerini batıdan ve doğudan veren üçüncü başlığın ve modern çağdaki kanunlaştırma sistemlerinin anlatıldığı bölümün son/sekizinci başlığın doğrudan yazarın amacına hizmet etmediği söylenmelidir. Kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere, yazarın temel iddiası İslam hukukunun kanunlaştırılma sürecini sosyolojik bir perspektifle incelemektir. Ancak kanunlaştırma olgusunun İslam medeniyeti dışındaki tarihsel gelişimine dair sunulan uzun uzadıya anlatılar, çalışmanın odak noktasının dağılmasına ve yazarın temel iddiasından uzaklaştığı şeklinde bir yoruma zemin hazırlamaktadır. Ek olarak birinci bölümde tekrar eden temaların bulunması da hacmine katkı sunmuştur. Özellikle İslam hukukunun uhrevi yapısı ve ahiret boyutu sıklıkla yinelenen bir konu başlığı olarak dikkat çeker.⁹ Kavramsal karmaşıklığa

⁹ Dördüncü başlıkta “Dini Etkileşimler”; beşinci başlıkta “Hukuk Sistemi ile Ahlaki Düzen Arasında İslam Hukuku”; altıncı başlıkta “Ahlaki Değerlerle ve İlkelerle Bütünleşme”; yedinci başlıkta “Şer‘î Kurallın Hukuki/Dini Niteliği” şeklinde birbirinin neredeyse aynısı olan temaların farklı alt başlıklar altında işlendiği görülmektedir.

sebebiyet verebilecek bu dağınık kurgu yerine ilgili tüm argümanların tek bir başlık altında toplanması ve yazarı iddiasından uzaklaştıran başlıkların daha kısa tutulması kitabın sistematik bütünlüğü açısından daha isabetli bir tercih olarak görünmektedir.

Kitabın geri kalan yarısı/son iki bölümü Mısır sosyolojisine, siyasi ve sosyal tarihine ayrılmıştır. Kitabın odak noktasını 20. yy.'daki Mısır kanunları teşkil ettiğinden ikinci bölüm 19. yy'ın sonuna kadar Mısır hukuk tarihini ele almaktadır. Ayrıca ikinci bölümde hukuk sisteminin unsurlarından da bahsedilmektedir. Her iki bölümün girişinde söz konusu kısımlara dair kısa birer takdim yazısı yer alır (s. 169-171 ve 299-301). Birinci bölümde mevcut olmayan bu kısa girişlerin müstakil birer başlık altında değerlendirilmesi yerine, bölümlere doğrudan ana metinle başlanmasının yazım tekniği ve yapısal bütünlük açısından daha işlevsel olacağı söylenebilir.

Helal, ikinci bölümü Firavunlar döneminden Osmanlı dönemine kadar ele alan tarihî bir anlatıyla başlatır. Bu tarihî anlatının altında yatan temel saiki doğrudan açıklamasa da, yazarın bir hukuk sosyolojisi inşa etmek amacıyla bunu tercih ettiği söylenebilir. İngiliz ve Fransız sömürsüyle Mısır toplumuna giriş yapan kanunların dayandığı ve Batı medeniyetinin temel taşı sayılabilecek Yunan ve Roma hukuklarının (Atina'daki Solon Kanunu ve Roma'daki On İki Levha Kanunu) doğrudan Mısır hukukundan etkilendiğini ortaya konmaya çalışılır (s. 182). Kurulan bu tarihsel paralellikler üzerinden, Mısır coğrafyası ve sosyolojisinin modern kanunlaştırma tekniklerine esasen yabancı olmadığı ve bu sürecin tarihsel bir arka plana dayandığı yorumunu buradan çıkarmak mümkündür.

19. yy. Mısır hukuk tarihi İngiliz işgalinden ziyade Fransız işgali çerçevesinde anlatılmaktadır. Siyasi tarihte Fransız işgali fiiliyatta üç sene sürse de çalışmada sosyal sahadaki gelişmeler hep Fransa'nın etkisine bağlanmaktadır. Helal Napolyon'un Mehâkimü'l-Kadâyâ adında paralel bir mahkeme kurmasını (s. 204), Mısır Enstitüsü aracılığıyla doğrudan Fransız perspektifiyle eğitim almış Batı hayranı seçkin bir elit sınıfın yetişmesini (s. 205) ve Mehmed Ali Paşa hanedanının Fransa hayranlığı¹⁰ (s. 209) argüman olarak sunmaktadır. Temel amaç Mısır'daki Batı yasalarının gönüllü bir kabul sonucu iktibas edilmediğini; yabancılaşma, taklit ve dayatma sonucu siyasi bir esaretin ürünü olarak ele alındığını ortaya koymaktır.

Helal, Mısır'da İslam hukukunun neden tam anlamıyla kanunlaştırılmadığını açıklamaya girişir. Suç, fıkın yetersizliğinde değil, 20. yüzyıl Mısır siyasetinin otoriter doğasına bağlanacaktır. Yazar ikinci bölümün dördüncü başlığında anayasalarının nasıl sürekli değiştiğini, krallık dönemindeki saray-İngiltere-parti çekişmelerini (s. 235) ve 1952 darbesi sonrası (Cemal Abdünnasır (ö. 1970), Enver Sedat (ö. 1981), Hüsnü Mübarek (ö. 2020) dönemleri) kurulan askerî/bürokratik rejimleri anlatır (s. 240-248). Yazar sosyal bilimler sahasında siyaset merkezli dönemlendirme

¹⁰ Yazar, Mehmed Ali Paşa'nın 1842'de çıkardığı bir fermanın önsözündeki şu sözlerini aktararak elitlerin batı karşısındaki aşağılık psikolojisini ortaya koymaya çalışır: "Avrupalılar, işlerini düzenlemiş ve her meseleye kolaylık sağlamışlardır. Biz de onları taklit etmek zorundayız" (s. 210).

yapmanın bağlamı anlamaya yardımcı olduğu düşüncesiyle (s. 227) şahıs bazlı bir bölümlendirmeyi tercih etmiştir. Ancak ikinci bölümde sosyal tabanın geçirdiği dönüşümler esas alınarak buna dayalı bir dönemlendirme yapılsaydı, kitabın üçüncü bölümündeki çıkarımların daha sağlıklı bir zemine oturacağı ve yazarın iddiasına katkı sağlayacağı söylenebilirdi. Yaptığı tespitlerden birisi Mısır'ın 20. yüzyılın büyük bir bölümünü olağanüstü hâl (sıkıyönetim) kanunlarıyla geçirmiş olmasıdır.¹¹ Sürekli olağanüstü hâl, yürütmenin (cumhurbaşkanlarının) yasama yetkisini gasp etmesine ve kanunları kendi otoritelerini koruyacak siyasi bir araca dönüştürmesine yol açmış ve böyle bir otoriter sistemde yöneticiden hesap sormayı ve adaleti merkeze alan şeriatın anayasal bir çerçevede kanunlaşması siyasi olarak engellenmiştir (s. 246). Mısır toplumunun sosyal yapısının ve yerleşik değerlerin yansıtılması yerine yöneticilerin baskın bireysel tercihleri İslam hukukunun kanunlaşmasını arka plana itmiştir.

Ezher vurgusu bu başlığın bir diğer önemli kısmıdır. İslam hukukunun uygulanabilmesi için sivil ve bağımsız kurumlara olan ihtiyaç dolayısıyla Ezher yazarın gündeminde yer edinir. Mehmet Ali Paşa döneminde başlayarak 1952 devrimi sonrasında Cemal Abdünnasır'ın kanunlarıyla zirveye ulaşan süreçte Ezher'in ve diğer sivil toplum kurumlarının can damarı olan özel vakıflar kamulaştırılır (s. 253). İslam hukukunu savunacak kurumsal aklın devlet tarafından nasıl bertaraf edildiğini sosyolojik olarak gösteren bu gelişme aynı zamanda Batı eğitimi almış laik aydınların, Kıpti ve Suriyeli Hıristiyan elitlerin etkisiyle *Mısır Mısırlılarıdır* söylemi etrafında laik-milliyetçi yeni bir kimliğin inşasına nasıl başladığını gösterir (s. 249). Kitapta Vefd Partisi ve Sa'd Zağlûl gibi aktörlerin önderlik ettiği milliyetçi dalgada ve onların Mısır'ın kurtuluşunu seküler ulus-devlet modelinde görmeleri şeriatın neden anayasada temel teşkil etmediğiyle ilişkilendirilmiştir (s. 232). İkinci bölümde işlenen bir başka konu ise ekonomik durumdur. Bu başlık kısa olmakla beraber üçüncü bölümdeki faiz tartışmasına ve anayasaya sosyalist zihniyetin nasıl etki ettiğine zemin hazırlamak içindir. Abdünnasır'ın sosyalist/kamulaştırmacı (s. 249) politikalarıyla doğan geniş bürokrat ve işçi sınıfı, ardından Sedat'ın *İnfitâh* (s. 250) politikalarıyla palazlanan yeni kapitalist iş adamı kimlikleri inşa edilmiştir. Sonuç olarak yasanın İslamî ekonomik prensiplerin arka planda kalmasına sosyolojik bir zemin hazırlanmıştır. Bu bölümün son meselesi hukuk sisteminin bileşenlerine ayrılmıştır. Mısır'daki hukuki kurumların nasıl İslamî ve batılı şeklinde ikili bir yapıya bölündüğü ve sömürgecilikle nasıl yozlaştığı ortaya konur. Hukuk eğitiminde Ezher gibi geleneksel kurumların karşısında Fransız Hukuk Okulu ve Hidiv Hukuk Okulu gibi Batı tarzı kurumların inşa edilmesi, Avrupalı kanunlara inanan ve Fransız sistemini üstün gören seçkin bir hukukçu sınıfın nasıl oluştuğunu gösterir şekilde tasvir edilir (s. 281-286). Öyle ki okuyucu üçüncü bölümde bahsedilecek olan Senhûrî (ö. 1971) gibi kanunları yazan elitlerin nasıl oluyor da Fransız eğitim modelinden ve batılı

¹¹ 1952 Devrimi'nden itibaren Mısır'ın olağanüstü hâl ve sıkıyönetim rejimleriyle idare edildiği süreçler yazarın tespitine göre beş yıllık bir süreyi aşmamaktadır. Ancak yine de müellif o dönemde çıkarılan yasaların uzun süre yürürlükte olmasına binaen Mısır hukukunda derin izler bıraktığı yorumunu yapar (s. 246).

hukuk kurumlarından çıktığını anlamlandırabilmektedir. Nihai olarak çalışmanın birinci bölümü şeriatın mahiyeti itibarıyla kanunlaştırmayla uyumsuz olmadığını ortaya koyarken ikinci bölümü Mısır toplumunda diktatoryal yönetimler, bağımsızlığını yitirmiş dinî kurumlar (Ezher), sekülerleşmiş elitler ve dışa bağımlı ekonomik durum argümanlarıyla neden İslam şeriatının kanunlaşmadığını ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölümde 20. yüzyıl Mısır'ında yürürlüğe giren temel kanunlar, yasalaşma sürecindeki kilit şahsiyetler ve İslam hukukunun kanunlaştırma projeleri tetkik edilmektedir. Metnin kurgusunda öncelikle anayasa ve ceza hukuku gibi kamu hukuku alanlarındaki gelişmeler işlenmiş, böylece bir bakıma önce neticeler (kanunlar), ardından bu neticeleri doğuran etkenler (şahıslar) ele alınmıştır. İkinci bölümde temellendirilen tarihî sürecin sonunda oluşmuş kanunların bazı maddeleri İslam hukuku açısından değerlendirilmiştir.

Hukukun her alanının ayrıntılı incelenmediği görülmektedir. Hacim açısından bir kitapta bütün hukuk sahasının incelenmesi mümkün olamayacağından yazar, genel hakkında kanaat oluşturacak bir kısım kanunlarla yetinmiştir. Kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı gözetilerek yapılan tasnife binaen önce anayasal süreçler aktarılmış (s. 305-320), akabinde ceza kanunu (s. 320), yargı düzeni (s. 323) ve medeni kanun (s. 337) kronolojik bir düzen içerisinde verilmiştir. Seçim kanunlarının bu inceleme kapsamına alınması (s. 332) ise metodolojik açıdan değerlendirilmeye muhtaç bir konudur. Seçim yasaları, kanunları vazedecek olan meclislerin teşekkül biçimini ve bu kurumlara dâhil olacak aktörlerin niteliğini belirler. Dolayısıyla yasama faaliyetinin mahiyetini doğrudan etkilediği söylenebilir. Ancak burada eleştiriye açık olan husus şu ki seçim yasalarındaki değişimler ile sosyal dokunun farklılaşması arasında yazar tarafından doğrudan bir illiyet bağı kurulmamaktadır.¹² Bu kopukluk, çalışmanın kanunlaştırma sosyolojisi iddiasını zayıflatan bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Yazarın aktardığına göre, 20. yüzyıl boyunca Mısır'da tam altı anayasa ve bir anayasal bildiri yayımlanmıştır.¹³ Monarşiden cumhuriyete, kapitalizmden sosyalizme ve Arap milliyetçiliğine kadar devletin kimlik dalgalanmaları içerisinde özellikle İslam'ın ve şeriatın yeri saptanmaya çalışılmıştır. Helal, iki geçici anayasa (1953 ve 1958) istisna tutulduğunda İslam dini ibaresinin bütün anayasalarda geçtiğinin tespitini yapar (s. 307, 312, 314, 316). 1923 anayasası hakkında ise çalışmanın iki farklı yerinde birbiriyile çelişen ifadeler kullanılmıştır. Bir bölümde, laik eğilimli partilerin itirazı sebebiyle Ezher'in müdahalesine rağmen ifadenin 1923 Anayasası'na dâhil edilmediğini belirtilirken (s. 266) ilerideki sayfalarda anayasanın 149. maddesinde

¹² Meclislere alınacak kişilerin vasıfları (yaş, görev, cinsiyet vs.) gibi hususların değişiminden bahsedilir. Ancak bu değişiklikler sonucunda kanunlaştırmanın nasıl etkilendiği, İslam hukukuna bürokrasinin bakışının nasıl farklılaştığı ele alınmamıştır.

¹³ 1923 Anayasası, 1930 anayasası, 1953 geçici anayasa bildirisi, 1956 Mısır Cumhuriyeti anayasası, 1958 ve 1964 Birleşik Arap Cumhuriyeti geçici anayasaları ve son olarak 1971 Mısır Arap Cumhuriyeti anayasası.

“İslam, devletin dinidir ve Arapça resmî dildir.” hükmünün yer aldığını açıkça ifade eder (s. 307). Yine de bu eklemeler ona göre yüzeysel eklemelerdir ve hakikati yansıtmamaktadır (s. 323). Nitekim bu argümanı desteklemek için hemen akabinde işlenen ceza hukuku ve medeni hukuk konularında İslam hukukuna muhalif örnekler zikredilecektir. 1980 yılında yapılan bir değişiklikle ise ayrıca “ve İslam şeriatının prensipleri yasaların ana kaynağıdır” hükmü eklenmiştir. Buna rağmen yazar, bu hükmün yüzeysel olduğu yargısını devam ettirir ve hakiki manada bir İslam hukuku kanunlaşmasının gerçekleşmediğini savunur (s. 397, 401). Yazarın İslam’ın ana kaynak olması yönündeki vurgusunun Mısır sosyolojisindeki karşılığı kendini kanunlaştırma projelerinde gösterir. Zira bu bölümün son başlıklarından biri 1970’ler ve 80’lerde fıkıh âlimlerinin giriştiği kanunlaştırma projeleri hakkındadır. Anayasadaki bu değişiklik aniden kapsamlı projelere neden girişildiğine bir ipucu olarak okunabilir.

Ceza hukuku sahasında geleneksel fıkhıdaki hudûd, kısas, ta‘zîr formülasyonundan uzaklaşarak Fransız modeli benimsenmiştir. Helal’in yaptığı tespitlere göre zina mutlak suç kategorisinden çıkarılmış, bireyler arası oynanan kumar ceza kapsamı dışında tutulmuş ve faiz, geciken paranın tazminatı şeklinde meşrulaştırılmıştır (s. 323). Dahası medeni kanunun birinci maddesi, yazara göre İslam hukukunun fiilî olarak birincil kaynak olma vasfını ortadan kaldırmıştır. Zira ilgili maddede yasal bir boşluk durumunda hâkimin öncelikle örf ve âdetlere müracaat etmesi, İslam şeriatının ilkelerine ise ancak üçüncü sırada başvurması hükme bağlanmıştır. Takvim sisteminde hicri uygulamadan miladi sisteme geçilmesiyle devam eden süreç neticesinde İslam hukuku sadece aile ve miras sahasına hapsedilmiştir. Çalışmada bu kısıtlı alanda telfik yöntemi ile dahi önemli dönüşümlerin yaşandığı vurgulanmaktadır (s. 345).¹⁴ Mısır tarihinin kanunlaştırma olgusuna yabancı olmadığını vurgulayan yazarın telfik hususunda Mısır’ın tarihsel süreçteki çok mezhepli yapısına atıfta bulunmadığı görülmektedir. Sosyolojik tespitler yapmayı hedefleyen bu denli bir çalışmada kadim Mısır dönemine giderek uzak tarihsel paralellikler kurmak yerine telfikin meşruiyet zeminini oluşturabilecek daha yakın tarihsel tecrübeler referans verilmesinin yazardan beklendiği söylenebilir. Sonuç olarak siyasi ve hukuki elitler, anayasalara “İslam devletin dinidir” ibaresini yazsalar da yazara göre ceza ve medeni kanunların kodifikasyon sürecinde İslamî hukuk mirası dışlanmıştır.

Yazar, kanunlaştırma hareketlerine yön veren yedi isimden bahsetmektedir (s. 348). Bunlar sırasıyla Muhammed Kadri Paşa (ö.1888), Abdurrezzak es-Senhûrî, Abülkadir Êdeh (ö. 1954), Mahmud Şeltût (ö. 1963), Abülhalim Mahmud (ö. 1978), Tarık el-Bişrî (ö. 2021) ve Sûfî Ebû Tâlib’dir (ö. 2008). Yazarın spesifik olarak İslam hukukunu modern yasalara entegre etmeye çalışan, fıkhi mirası gün yüzüne çıkarıp İslamî bir kanunlaştırma hayali kuran aktörleri seçtiği anlaşılmaktadır (s. 349). Bu

¹⁴ Sarhoşun ve zorlanan kişinin boşanmasının geçersiz sayılması, aynı oturumda art arda edilen üç talakin yalnızca bir talak kabul edilmesi gibi geleneksel Hanefi uygulamasına ters düşen hükümler benimsenmiştir. Şâfiî veya Mâlikî gibi diğer mezheplerden iktibas edilen hükümlerle meşrulaştırılmıştır (s. 345)

doğrultuda Mısır hukuk tarihini nesnel ve tarafsız bir şekilde yazmaktan ziyade, kitabın tezi olan *İslam Hukukunun Kanunlaştırılmasının Sosyolojisi* bağlamında bilinçli bir İslamî seçki yapmıştır. Öte yandan anayasa ve ceza metinlerini kaleme alan aktörlerin neden bu şahıslar arasına dâhil edilmediğine dair bir gerekçelendirmeye rastlanmamaktadır. Söz konusu kanunların maddeleri tetkik edilse de bu metinlerin müellifleri biyografik incelemeye tabi tutulmamıştır. Şahsiyetler özelinde sunulan dikkat çekici bir diğer tespit ise Kadri Paşa ve Senhûrî gibi isimlerin yaşadığı ikilemdir. Teorik düzlemde kapsamlı fıkhi eserler üretmelerine rağmen bu iki ismin resmî görevleri esnasında Batı hukuku temelli yasalar hazırlamak durumunda kalmaları, çalışmada teori ile uygulama arasındaki kopukluğun bir tezahürü olarak yorumlanmaktadır (s. 404).

Çalışmanın sonunda, beklenen neticeye ulaşamayan ancak fıkhi açıdan büyük önem arz eden kanunlaştırma projelerinden bahsedilmektedir (s. 381). Aynı ayrı yedi başlık altında bunları zikreden yazarın en çok önem verip üzüntüsünü dile getirdiği husus, Mısır Halk Meclisi bünyesinde yürütülen (1978-1983) kanunlaştırma projesidir (s. 394). Zira bu çalışma, doğrudan Mısır Parlamentosu'nun (Halk Meclisi) kendi komisyonları aracılığıyla yaptığı resmî bir kanunlaştırma sürecidir. Sûfî Ebû Tâlib başkanlığında medeni, ticari ve cezai hükümler başta olmak üzere temel yasalar İslamî bir dille hazırlanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde sarf edilen onca emeğin uygulamaya aktarılamaması ve atıl bırakılmasının yazarda derin bir teessüre yol açtığı; “*İslâm fikhını eğitim salonlarına ve fetva meclislerine hapsederek onun pratik hayata uyarlanmasını tamamen veya kısmen engellemiştir*” şeklindeki ifadelerinde net bir şekilde görülmektedir (s. 398). Özetle Helal'e göre siyasi iradenin etkisinden ötürü 20. yüzyılın sonunda Mısır'da İslam hukukuna dayalı bütüncül bir hukuk sistemi tesis edilememiştir (s. 397).

Kitabın yoğun bir üslup benimsenerek kaleme alınması ve çok sayıda alt başlıktan oluşan karmaşık bir kurguya sahip olmasına rağmen, metin genelinde dikkate değer bir hataya rastlanılmadığı söylenebilir. Bu durum, hazırlık sürecindeki özenli çalışmanın bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte içindekiler kısmında ve metin içerisinde teknik bir sınıflandırma hatası vardır. Birinci bölümün altıncı başlığı altında yer alan “İslâm Hukukunun Yasama Alanında Öne Çıktığı Hususlar” isimli alt başlığın tasnif harfi “C.” olması gerekirken “E.” şeklinde kodlanmıştır. Bu tasnif hatası neticesinde, hiyerarşik sıralamada “C” ve “D” harfleri atlanmıştır.

Yüksek sayıda kaynak kullanımının yanında yazar, literatür değerlendirmesini zayıf bırakmıştır. Mısır havzası özelinde gelişen literatür, eserin başlangıcında birer kaynak olarak zikredilmişse de bu çalışmaların içeriksel bir tetkike tabi tutulmaması bir eksikliklerdir. Kitap, esas itibarıyla özgün bir tarih aralığını kuşatmasına rağmen bu özgünlüğün mevcut literatürdeki boşluklarla ilişkilendirilmesi akademik açıdan daha isabetli olacaktır. Ayrıca konuyla doğrudan ilgisi hasebiyle, kaynaklar arasında Fatıha Bozbaş'ın “*Fethinden Günümüze Mısır'da Fıkıh Tarihi*” başlıklı çalışmasına¹⁵ yer

¹⁵ Fatıha Bozbaş, *Fethinden Günümüze Mısır'da Fıkıh Tarihi* (İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2019).

verilmiş olması beklenirdi.

Mısır'daki kanunlaştırma hareketlerini konu edinen bu çalışmanın kaynak kullanımını açısından incelenen coğrafyayı temsil kabiliyetinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Kitabın geneline bakıldığında yazarın Ezher Üniversitesi ve İskenderiye Üniversitesi kökenli akademik formasyonunu yansıtan yoğun bir Arapça literatür üzerine inşa edildiği görülür. Arapça kaynakların üçte ikisi Mısırlı müelliflere veya Kahire merkezli yayınevlerine (Dârü's-Şurûk, Dârü'l-Maârif vb.) aittir. Bu ise eserin yerel verilerle olan temasını güçlendirmektedir. Bu değerlendirme yazısında dikkat çekilen eleştirilere rağmen 20. yy. Mısır tecrübesi kapsamlı bir şekilde ele alınmış olup çalışma, Türkçe literatürdeki söz konusu döneme dair boşluğun doldurulması noktasında kıymet arz etmektedir. İslam Helal'in incelediği bu havzanın, ilerleyen süreçte Osmanlı tecrübesiyle karşılaştırmalı olarak yürütülecek çalışmalara önemli bir zemin teşkil edeceği söylenebilir.

Kaynakça

- Apaydın, H. Yunus. “Fıkıh, Dînin ve Şerâatin Nesi Olur?: Din, Şerât, İslam ve Fıkıh Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Bilimname* 52 (2024).
- Bozbaş, Fatiha. *Fethinden Günümüze Mısır'da Fıkıh Tarihi*. İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2019.
- Hallaq, Wael B. *Shari'a: Theory, Practice, Transformations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Helal, İslam. *20. Yüzyıl'da Mısır'daki Kanunlaştırma Hareketleri ve Uygulama Problemleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Helal, İslam. *İslam Hukukunun Kanunlaştırılmasının Sosyolojisi*. Ankara: İlahiyat Kitap, 2025.